

*Петренко Т. С.,
аспірант*

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

КОМПОЗИЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ І СЮЖЕТ РОМАНУ СЕРГІЯ ДОМАЗАРА «ЗАМОК НАД ВОДАЄМ» ЯК ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ЙОГО ХУДОЖНЬОГО СВІТУ

Анотація. У статті розкривається композиційна специфіка та сюжетні особливості роману Сергія Домазара «Замок над Водаєм». Характеризується хронотоп дороги як основа побудови твору.

Ключові слова: композиція, сюжет, оповідач, хронотоп дороги.

Постановка проблеми. Творам, які давно мали б стати окрасою української літератури, досить часто доводиться торувати довгий складний шлях до читача та критики. Окрему категорію таких книг складають явища діаспорного літературного процесу. Серед них роман українського письменника Сергія Домазара «Замок над Водаєм» Як зазначає літературознавець Михайло Слабошпицький, його «сміливо треба відносити до національної літературної класики другої половини ХХ століття» [1; с. 5].

Сергій Домазар (справжнє ім'я – Давиденко Сергій Федорович) (1900–1987 рр.) – український письменник, публіцист і громадський діяч. Народився у місті Пирятин Полтавської області, закінчив школу старшин Української Галицької армії (далі – УГА) у Гуті-Чугорській, брав участь у боях січових стрільців. Після розгрому УГА повернувся в Україну під прізвиськом загиблого товариша Сергія Домазара. Після війни уник насильницького вивезення в СРСР і залишився на Заході. Навесні 1949 року прибув до Австралії. Там були написані та видані нариси і основний твір письменника – «Замок над Водаєм». В основу роману покладені факти з дитинства та юності автора. Через об'єктивні та суб'єктивні причини «Замок над Водаєм» справжнє видання в Україні побачив лише у 2010 році. Саме тому мистецький доробок письменника фактично залишався поза літературознавчим простором. Об'єктом малочисельних літературно-критичних публікацій ставали лише окремі аспекти біографії та творчості письменника. На нашу думку, настав час всебічного дослідження роману Сергія Домазара «Замок над Водаєм».

У «Замку над Водаєм» події розгортаються навколо нетипового представника доби (першої чверті ХХ століття). Як зазначає сам автор, роман написаний «про молоду людину початку нашого століття, про її незвичайні пригоди дитиною, підлітком, юнаком» [2, с. 113]. Вперше твір австралійського українського письменника Сергія Домазара побачив світ на сторінках мюнхенського журналу «Сучасність» у 1963–1964 рр. 1971 року «Замок над Водаєм» був перекладений і опублікований англійською мовою. Перша українська публікація роману відбулася 2003 року в сумському видавництві «Собор» малим накладом, але викликала зацікавлення не тільки фахівців, і стимулювала науковий інтерес до різноманітних аспектів

змістоформи твору. У значно більшому обсязі книга Сергія Домазара «Замок над Водаєм» вийшла 2010 року завдяки київському видавництву «Ярославів Вал».

Особистісний розвиток, мрії, поривання, дії головного героя твору – Івана Сагая акумулюють у собі національно-свідому, патріотичну енергію української інтелігенції того часу. Життєвий шлях головного героя розгортається на тлі значущих і складних історичних перипетій. Поступово, крок за кроком, автор вплітає доленосні сторінки з біографії Івана Сагая у книгу життя України 1900–1920 рр., художньо втілюючи специфічно розроблений план твору, тобто композицію. Мета нашого дослідження – з'ясувати специфіку композиційної будови «Замку над Водаєм».

Вклад основного матеріалу дослідження. Поняття «композиція» має довгу історію функціонування в літературознавстві, йому присвячена значна кількість теоретичних досліджень, а саме праці В. Лесика [3], І. Семенчука [4], А. Ткаченка [5], О. Галича [6], Л. Тимофєєва [7], А. Єсіна [8], В. Халізева [9], Б. Успенського [10] та ін. Термін має досить давнє походження і вперше вживається Арістотелем у «Поетиці». Він визначає композицію як «засіб впорядкованої побудови художнього цілого», гармонію «співвідношення між цілим і його частинами» [11, с. 239]. У різних дослідженнях літературознавці визначали особливості композиції через її зв'язок з так званим «життєвим матеріалом» [7, с. 152–156], розглядали як форму сюжету, тобто змістового компоненту [12, с. 239], як організацію всіх обраних засобів твору (Т. Денисова [13, с. 9]), як «структурний аспект художньої форми», «сукупність співвідношень між її елементами» [14, с. 157], як «взаємозв'язок і розташування одиниць зображеного і художньо-мовних засобів» [9, с. 262] тощо. Найпоширенішим визначенням композиції у сучасному літературознавстві є таке: композиція – це побудова літературного твору, «склад та розташування частин у певній значущій послідовності» [15, с. 127], зумовлена його змістом та характером побудова, що надає творові «єдності та цілості» [7, с. 157].

«Замок над Водаєм» має складну композиційну побудову. Твір Сергія Домазара – це ретроспективна оповідь, заснована на фактах з біографії оповідача і головний акцент у ній робиться на житті особистості. Обравши формою своєї прозотворчості жанр автобіографічного роману, автор будує його з окремих художньо-сміслових компонентів, які відповідають етапам та епізодам з життя головного героя. Таким чином, «Замок над Водаєм» складається з шести частин, поділених на розділи (перша частина – сім розділів, друга частина – п'ять розділів, друга, п'ята і шоста частини – шість розділів, четверта частина –

вісім розділів). Порядок поєднання частин та елементів роману наділений особливим художнім смислом.

Композиційним організатором «Замку над Водаєм» виступає оповідач і головна дійова особа – Іван Сагай. Така особливість художньої структури твору надає йому яскравих рис мемуарної прози, що впливають на форму роману. Уся дія в ньому послідовно зображується з точки зору центрального персонажа, тобто через призму сприйняття лише Івана Сагая. Одним із композиційних завдань твору є показ головного героя очима зовнішнього спостерігача, зі сторони. Оповідач – а разом з ним і читач – немовби солідаризується з ним, «вживається» у його образ. Іншими словами, описуючи Івана Сагая «зсередини» (його дії, думки, психологічний стан), автор одночасно направляє всю розповідь на те, щоб читач міг поглянути на нього очима інших, тобто реконструювати погляд «ззовні» на нього.

Як зазначає літературознавець Б. Успенський, таку композиційну організацію твору можна назвати «послідовним описом» [10, с. 151]. Позиція спостерігача, з точки зору якого ведеться розповідь, у принципі реальна. Автор описує поведінку своїх героїв так, як звичайна людина в нормальній ситуації опише поведінку іншої людини, – зокрема, так як один із персонажів може описати поведінку іншого. Автор, таким чином, ставить себе на одну дошку з дійовими особами, ніяк серед них не виділяючись.

Розповідь у «Замку над Водаєм» ведеться від першої особи: головний герой оповідає історію свого життя. Тому від самого початку романний художній час функціонує у двох площинах. Перша площина (фабульно-сюжетний час) – це пригоди центрального персонажа Івана Сагая, які вже відбулися в минулому. Друга площина (оповідально-нараційний час) – це теперішній, співвіднесений оповідачеві час, у якому він розповідає читачеві історію свого життя. Авторський час залишається нерухомим, він ніби зосереджений у єдиній точці, з якої письменник веде свою розповідь. У «Замку над Водаєм» той, хто оповідає, дорівнює тому, про кого оповідають. Таким чином, за рахунок особливої обізнаності оповідача та переходу часу у форму, доступного для огляду простору досягається суцільна розімкненість у часі. Дослідник Мішель Бютор називає таку манеру оповіді «діалогом двох часів» [16, с. 42]. Цей прийом дозволяє письменникові «гратися» з часом, маніпулювати читацьким сприйняттям.

Характеризуючи типи композицій прозових творів, Б. Томашевський зазначає: «Фабульна послідовність може бути порушена таким чином, що різночасові події подаються упереміш; розповідь постійно повертається з моменту дії, що відбувається у різні попередні часові пласти, потім знову повертається до теперішнього, щоб негайно повернутися в минуле. Така композиція сюжету часто мотивована спогадами героїв. Вона називається вільною композицією... Буває, що вільна композиція стає головним і визначальним принципом побудови сюжету, у цьому випадку ми, як правило, говоримо власне про вільну композицію. Необхідно відмітити, що це явище характерне переважно для ХХ століття і відображає розуміння зв'язків теперішнього і минулого, яке загострилось та поглибилось» [17, с. 149].

Оскільки, «Замок над Водаєм» – реалістичне епічне полотно, цілком зрозуміло, що сюжет посідає в ньому центральне місце. Як відомо, у художньому творі сюжет

постає предметно-зображувальною стороною форми, бо змалювання персонажів складається з різноманітних деталей (вчинків, мовлення, зовнішніх описів тощо), є індивідуальним вираженням загальних якостей життя в їх авторському осягненні й оцінці. Ширшим є визначення О. Галича, за яким сюжет – це «вся жива послідовність дії, як зовнішньої (що знаходить концентрований вияв у подієвості), так і внутрішньої (пов'язаної з переживаннями, душевними станами зображуваних персонажів, і, взагалі всім тим, що є передумовою для визрівання події), яка художньо конкретизує і образно збагачує фабулу, розгортає її в усій повності, виявляючи при цьому певну авторську концепцію дійсності та людини» [7, с. 163].

Послідовністю свого розвитку сюжет розкриває характер, проблематику, ідейно-емоційну оцінку подій у творі. Зв'язок сюжету зі змістом має функціональний характер, бо сюжет виконує різні художні функції щодо змісту, у якому виражається. Те, що відбувається з персонажами, органічно виростає з реалій буденного життя, відтворення «діалектики душі», переживань героїв, реакції персонажів на події суспільного життя.

Сюжет «Замку над Водаєм» – це історія становлення сильної особистості, молодого українського патріота Івана Сагая. Його шлях до самоідентичності супроводжується боротьбою із внутрішніми та зовнішніми «демонами». Тобто в основу сюжету покладено декілька конфліктів. Ми можемо говорити про трьохплановість роману Сергія Домазара. Оскільки головні колізії «Замку над Водаєм» розгортаються у трьох основних сюжетних площинах, сконцентрованих навколо Івана Сагая:

1. Родинні відносини. Конфлікт між батьком та сином, який завершується примиренням. Суперечливі стосунки між Іваном та мачухою, які врешті-решт ведуть до глибокої спорідненої любові та взаємоповаги.

2. Суспільно-військова діяльність. Неприйняття головним героєм – поборником незалежності України більшовицької влади та ідеології, що призводить до участі Івана Сагая у військовій кампанії. Цей конфлікт не має остаточної розв'язки і залишає нас у невідомості щодо подальшої долі головного героя. Сюжетна лінія насичує роман небезпечними пригодницькими сценами та несподіваними сюжетними твістами.

3. Внутрішній світ Івана Сагая. У цій площині розвивається найголовніший конфлікт твору, який вплинув на розгортання усіх інших суперечностей у романі. Внутрішній конфлікт багаторазово підсилює зовнішні конфлікти. Суперечності між самовідчуттям, мріями, прагненнями головного героя (відчувати себе цілісною особистістю та гармонійною частиною суспільства, бажання щиро любити батька та матір) і жорстокими реаліями співпадають з періодом відриву від родини, швидкого дорослішання та змужніння. І врешті-решт головний герой знаходить гармонію у своїй душі.

Наскрізною ниткою через «Замок над Водаєм» проходить мотив подорожі, який знаходить своє конкретно-предметне втілення у специфічному перетині часо-просторових характеристик, тобто у хронотопі дороги. «Значення хронотопу дороги, – пише М. Бахтін, – в літературі величезне. Рідкісний твір обходиться без яких-небудь варіацій мотиву дороги, а багато творів прямо побудовані на хронотопі дороги та дорожніх зустрічей і

пригод» [11, с. 248]. Дорога – спосіб нанизування пригод, шлях випробувань для Івана Сагая, виявлення та розкриття його характеру, можливість якомога ширшого охоплення життя.

Із хронотопом дороги в «Замку над Водаєм» безпосередньо пов'язані мотиви втрати і знаходження, мотиви раптової зустрічі і втечі. З самого раннього дитинства Іван Сагай розлучається з матір'ю та переїжджає жити до родичів. Раптове повернення батька з війни спричиняє новий переїзд і великі переміни в його житті. Зустріч батька з Докією Петрівною Тарасевич знову змінює місце проживання головного героя, а в майбутньому стає катализатором навчання Івана у Драбатинській гімназії. Не витримуючи знущань батька, Іван Сагай втікає до матері у Любгород. Поступово хронотоп дороги стає метафорою життєвого шляху. У пошуках своєї ідентичності та історичної справедливості юний патріот вирішує воювати на боці Української армії. Заручившись підтримкою вірного товариша, він вирушає до Головної Квартири УГА. Ця подорож стає доленосною для головного героя, приносить серйозний життєвий досвід і супроводжується важкими поневіряннями, моментами відчаю і щасливими випадками. Врешті-решт Іван Сагай повертається додому. Зовнішній прояв руху дорогою є водночас відображенням руху шляхом внутрішнім, духовним.

Висновок. Отже, роман «Замок над Водаєм» – це композиційно складна ретроспективна оповідь, заснована на фактах з біографії оповідача і головний акцент у ній робиться на житті особистості. Композиційним організатором «Замку над Водаєм» виступає оповідач і головна дійова особа – Іван Сагай. Розповідь у романі ведеться від першої особи: головний герой оповідає історію свого життя. Така оповідна стратегія роману призводить до функціонування художнього часу у двох площинах: фабульно-сюжетний час (пригоди головного героя, які вже відбулися в минулому) та оповідально-нараційний час (теперішній, співвіднесений оповідачеві час, у якому він розповідає читачеві історію свого життя). Головні сюжетні колізії «Замку над Водаєм» сконцентровані в трьох площинах і реалізуються через хронотоп дороги, який символізує складний життєвий шлях головного героя.

Література:

1. Слабошпицький М. Життя під чужим іменем, або Виховання почуттів (Сергій Домазар і його роман «Замок над Водаєм») / М. Слабошпицький // Домазар С. Замок над Водаєм : [роман] / С. Домазар. – К. : Ярославів Вал, 2010. – С. 5 – 14.
2. Домазар С. Кордон Володаря сімох морів / С. Домазар. – Сідней, 1971. – 114 с.
3. Лесик В.В. Композиція художнього твору : [нарис] / В.В. Лесик. – К. : Дніпро, 1972. – 96 с.

4. Семенчук І. Мистецтво композиції і характер / І. Семенчук. – К. : Вища школа, 1974. – 136 с.
5. Ткаченко А. Мистецтво слова: вступ до літературознавства : [підручн. для студентів гум. спец. вищ. навч. закл.] / А. Ткаченко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.
6. Галич О. С. Теорія літератури : [підручник] / О. Галич, В. Назарець, С. Васильєв ; за наук. ред. О. Галича. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Либідь, 2006. – 488 с.
7. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы : [уч. пособие для студ. пед. ин-тов]. – Изд. 5-е, искр. и доп. / Л.И. Тимофеев. – М. : Просвещение, 1976. – 548 с.
8. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения : [учебное пособие]. – 3-е изд. / Б.А. Есин. – М. : Флинта, Наука, 2000. – 248 с.
9. Хализев В.Е. Теория литературы : [уч. для студ. вузов]. – 2-е изд. / В.Е. Хализев. – М. : Высшая школа, 2000. – 398 с.
10. Успенский Б.А. Поэтика композиции / Б.А. Успенский. – СПб. : Азбука, 2000. – 348 с.
11. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе: очерки по исторической поэтике / М.М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
12. Добин Е. Сюжет и действительность. Искусство детали / Е. Добин. – Л. : Сов. писатель, 1981. – 432 с.
13. Денисова Т. Роман і проблеми його композиції / Тамара Денисова. – К. : Наук. думка, 1968. – 220 с.
14. Поспелов Г. Теория литературы : [учебник для ун-тов] / Г. Поспелов. – М. : Высш. школа, 1978. – 351 с.
15. Федотов О.И. Основы теории литературы : [уч. пособие для студентов вузов] : в 2 ч. / О.И. Федотов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Ч. 1 : Литературное творчество и литературное произведение. – 2003. – 272 с.
16. Бютор М. Роман как исследование // М. Бютор ; сост., пер. с фр. яз., вступ. ст., коммент. Н. Бунтман. – М. : Издательство МГУ, 2000. – 192 с.
17. Томашевский Б.В. Краткий курс поэтики : [учебное пособие] / Б.В. Томашевский. – М. : Книжный дом «Университет», 2007. – 192 с.

Petrenko T. S. Композиционная организация и сюжет романа Сергея Домазара «Замок над Водаем» как способы создания его художественного мира

Аннотация. В статье раскрывается композиционная специфика и сюжетные особенности романа Сергея Домазара «Замок над Водаем». Характеризуется хронотоп дороги как основа построения произведения.

Ключевые слова: композиция, сюжет, рассказчик, хронотоп дороги.

Petrenko T. The compositional organization and the plot of novel “Castle on the Voday” by Serhij Domazar as the means of creation his literary world

Summary. The article reveals the compositional specificity and narrative features of novel “Castle on the Voday” by Serhij Domazar. Road’s space-time is characterized as main compositional method.

Key words: composition, plot, narrator, road’s space-time.